

فهم غایت‌گرایی از دریچه اخلاق قرآنی

حجت‌الاسلام علیرضا آل‌بویه در نشست «بررسی انتقادی غایت‌گرایی اخلاقی به مثابه نظریه هنجارهای قرآن» گفت: باید فهم دقیقی از غایت‌گرایی اخلاقی داشته باشیم ...

حجت‌الاسلام علیرضا آل‌بویه در نشست «بررسی انتقادی غایت‌گرایی اخلاقی به مثابه نظریه هنجارهای قرآن» گفت: باید فهم دقیقی از غایت‌گرایی اخلاقی داشته باشیم چراکه اگر آن را به درستی فهم نکنیم ممکن است در مرحله عمل، پای ما بلغزد و منجر به سوء فهم‌هایی برای خودمان و دیگران شود.

به گزارش ایگنا، نشست «بررسی انتقادی غایت‌گرایی اخلاقی به مثابه نظریه هنجارهای قرآن» امروز چهارشنبه ۲۰ دی ماه از سوی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی برگزار شد.

حجت‌الاسلام و المسلمین علیرضا آل‌بویه؛ عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی در این نشست گفت: نظریه‌ای که عالمان مسلمان در کتاب‌های خود در مورد اخلاق اسلامی مطرح کرده‌اند عمدتاً مبتنی بر نظریه اخلاق ارسطویی است که البته جرح و تعدیل‌هایی در آن صورت گرفته و تحلیل اسلامی از این اخلاق هم ارائه شده است. البته نزاعی کلامی بین متکلمان اشعری و معتزلی درباره فعل خداوند صورت گرفت با این مضمون که آیا افعال خدا شامل ارزش‌های اخلاقی هم می‌شود یا خیر؟ اشاعره می‌گفتند همه این اتفاقات در سیطره خداوند است اما معتزله می‌گفتند اینگونه نیست بلکه ارزش‌های اخلاقی، مستقل از افعال خداوند هستند لذا آنها به حُسن و قبح ذاتی اعتقاد داشتند.

جایگاه غایت‌گرایی در اخلاق

وی افزود: البته به هر دلیلی این مطالب در کتاب‌های اخلاقی ما بروز و ظهور پیدا نکرده است. بعد از انقلاب اسلامی با توجه به آشنایی متفکران مسلمان با اندیشه‌های غربی مخصوصاً غایت‌گرایی، این اندیشمندان به این نتیجه رسیدند که نظریه اخلاق اسلامی را به شکل غایت‌گرایانه تبیین کنند و اولین کسی که به این مسئله توجه کردند آیت‌الله مصباح یزدی بودند که در فصل آخر کتاب «نقد و بررسی مکاتب اخلاقی» به بررسی دیدگاه غایت‌گرایانه اخلاقی به شکل نظام‌مند پرداخته‌اند. ایشان در این کتاب سعی کرده‌اند که اشکال مختلف این نگاه را تقریر کنند.

آل‌بویه بیان کرد: در میان کسانی که نظریه اخلاق اسلامی را به شکل غایت‌گرایانه طرح کرده‌اند استنادی به آیات قرآن وجود ندارد. یکی از متفکرانی که در این زمینه سعی ارزنده‌ای انجام داده حجت‌الاسلام حسینی رامندی است که بنده مقاله ایشان را نقد هم کرده‌ام. البته توضیح نداده‌اند که این غایت‌گرایی در چه حوزه‌ای ظهور و بروز پیدا می‌کند. نکته اصلی که باید اشاره کنم این است که برخی از متفکران مسلمان تلاش کرده‌اند نظریه اخلاقی قرآن را غایت‌گرایانه تحلیل کنند و حسینی رامندی هم آن را مستند به قرآن کرده است.

لزوم فهم دقیق غایت‌گرایی

وی با تأکید بر اینکه مهمترین نکته این است که فهم دقیقی از غایت‌گرایی اخلاقی داشته باشیم، گفت: اگر آن را به درستی فهم نکنیم ممکن است در مرحله عمل، پای ما بلغزد و منجر به سوء فهم‌هایی برای خودمان و دیگران شود. در غرب، یک نگاه این است که معیار ارزش اخلاقی، غایت و پیامدهای افعال است و آنچه باعث می‌شود کاری خوب یا بد باشد، غایت آن است. در مقابل برخی می‌گویند فقط بررسی کنید ببینید وظیفه شما چیست و آن را انجام دهید لذا دنبال این نباشید که ببینید غایت کار شما چیست؟

عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی بیان کرد: یک شخص غایت‌گرا می‌گوید این پیامدها و غایت‌ها هستند که به ما می‌گویند چه کاری خوب و چه کاری بد؟ لذا کاری به لحاظ اخلاقی خوب است که خدا از آن ناراضی باشد. بنده چنین تعریفی از غایت‌گرایی را رد می‌کنم چون غایت‌گرایی به دو معنا استعمال می‌شود و برخی از ما بین این دو معنا خلط می‌کنیم. یک بحث، پیامدگرایی اخلاقی است یعنی پیامدها می‌گویند چه کاری خوب و چه کاری بد است.

وی در ادامه افزود: معنای دیگر غایت‌گرایی، ربطی به ملاک و معیار ارزش اخلاقی ندارد. برای مثال بنده یک وظیفه‌گرا هستم و

شخصی به من می گوید چه ایرادی دارد که شما به وظایف اخلاقی خود عمل نکنید اما بنده در جواب می توانم بگویم سعادت‌مند شدن ما انسان ها در گرو رعایت ارزش های اخلاقی است و اگر می خواهید به فلاح و رستگاری برسید تقوای الهی را رعایت کنید و بدانید اگر کار خوب انجام دهید این خوبی شما در نظام آفرینش گم نمی شود. اگر آقای رامندی معتقد است آیات قرآن در مقام بیان معیار و ملاک ارزش اخلاقی هستند به نظرم این برداشت درستی نیست اما اگر کاری به فلسفه اخلاق ندارند و می خواهند دیگران را به عمل به ارزش های اخلاقی تحریک کنند تا نفع و سعادت انسان تأمین شود، اقدامی درست است.

چرایی توجه به غایت گرایی در مطالعات قرآنی

حجت الاسلام و المسلمین سیدعلی اکبر حسینی رامندی؛ عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، در ادامه این نشست بیان کرد: بارها گفته ام ما در مطالعات اخلاق قرآنی، ادبیات غایت گرایانه نداریم و به گونه ای به ما تحمیل شده است لذا ناچاریم در همین چهارچوب حرف بزنیم. بنده بحث معناشناسی انجام داده ام و معنای اخلاق را از نظر قرآن مورد بررسی قرار داده ام. حتی آیت الله مصباح هم در نقد مکاتب اخلاقی، چنین رویه ای را در پیش گرفته اند. ممکن است هر کسی برای ورود ما به مقوله غایت گرایی دلیلی بیان کند اما واقعیت این است که هدف ما بررسی اخلاق قرآنی است.

چرا باید فهم دقیقی از غایت گرایی اخلاقی داشته باشیم

وی افزود: وقتی در مرحله وظیفه گرایی متوقف می شویم علت این است که هنوز سوالات را به خوبی پاسخ نداده ایم. دغدغه بنده این است که نظریه اخلاقی به معنای مصطلح آن را تشریح کنم. البته قبلا افرادی همانند شهید مطهری معتقد بودند ورود به بحث اخلاق بدون پاسخ به برخی سوالات امکان پذیر نیست و به نظرم بنیادی ترین پرسش این است که بالاخره نظریه اخلاقی ما دقیقا کدام است.

عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی بیان کرد: ما هم حق داریم مشابه غربی ها برای خودمان جعل اصطلاح کنیم. چنین کاری غیر علمی هم تلقی نمی شود. نکته دیگر اینکه می توان حسن و قبح عقلی را پذیرفت و غایت گرا هم بود. بنده یکبار از مصطفی ملکپان که در زمینه فلسفه اخلاق سرآمد هستند سؤال کردم که ایشان گفتند تصوری غیر از این دسته بندی ها محال است و ما هم وقتی درباره نظریه اخلاقی صحبت می کنیم ناچاریم رویکرد غایت گرا داشته باشیم. بنده سی و پنج سال مطالعات متمرکز قرآنی دارم و به شدت معتقدم زیست اخلاقی مشروط به نظریه اخلاقی است و بنده در نظریه غایت گرایی، نوعی آشنی فطرت خودم با مسئله اخلاق را مشاهده می کنم در حالی که در وظیفه گرایی، چنین چیزی را مشاهده نمی کنم.

لزوم تبیین دقیق غایت گرایی

همچنین محمد جواد فلاح؛ عضو هیئت علمی دانشگاه معارف اسلامی، در این نشست گفت: به نظرم اولین نکته ای که باید در داوری بین این دو دیدگاه مورد توجه قرار دهیم این است که پیش فرض های مسئله را روشن کنیم. حجت الاسلام آل بویه بر اساس این پیش فرض، دیدگاه حجت الاسلام حسینی رامندی را مورد نقد و بررسی قرار دادند که اساسا حجت الاسلام حسینی در صدد تبیین غایت گرایی اخلاقی قرآن بر اساس غایت گرایی رایج هستند. اگر این درست باشد بسیاری از اشکالات وارد است بنابراین ابتدا باید فهم کنیم که هدف حجت الاسلام حسینی چه بوده است.

وی گفت: به نظرم سیاق مقاله حجت الاسلام حسینی بیانگر این نیست که بخواهند بر اساس غایت گرایی رایج، غایت گرایی اخلاقی قرآن را بیان کند. البته از مقاله بر می آید که این مسئله در عنوان منعکس شده است و ما غایت گرایی اخلاقی قرآن را به مثابه یک نظریه هنجاری مبتنی بر غایت گرایی در نظر نگرفته ایم و به همین دلیل عنوان مقاله را قرآن و غایت گرایی اخلاقی گذاشته اند که این هم عنوانی کلی است.

فلاح بیان کرد: معتقدم حجت الاسلام حسینی برآوردی نسبت به آیاتی از قرآن داشته اند که مسائل اخلاقی در آنها مطرح شده و این غایت نشان می دهد روح حاکم بر آیات قرآن، برخوردار از نوعی غایت گرایی و همچنین برخوردار از نتایج است. در این صورت در یک داوری منصفانه باید مسئله را اینگونه تبیین کنیم که حجت الاسلام حسینی؛ در صدد ارائه دیدگاه قرآنی در باب غایت گرایی هستند ولی اشکالی که بر کار ایشان وارد است این است که ما تبیین دقیقی از این نوع غایت گرایی اخلاقی نداریم.